

ТЕРИТОРІАЛЬНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ГРОМАДИ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ

TERRITORIAL IDENTIFICATION OF THE COMMUNITY AS A PREREQUISITE FOR THE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL AWARENESS

Стаття представляє собою теоретичний огляд проблеми локальних ідентичностей та їх рівня екологічної свідомості в залежності від критеріїв територіальної ідентифікації. Наведено визначення екологічної свідомості та перелічено її основні складові. Виділено територіальний та територіально-мотиваційний критерії ідентифікації. Територіальний критерій включає ідентифікацію за політико-адміністративною та ландшафтно-географічною ознаками. Первинною з ознак територіальної ідентифікації для особистості виступає та, яка несе більшу цінність. Теоретично обґрунтовано велике значення природно-географічного критерію для українців та вказано його стрімку трансформацію через індустріалізацію внаслідок якої Україна перетворилася на країну з поганою екологічною ситуацією. В межах територіально-мотиваційного критерію місцевість може розглядатися як ресурс або як цінність. Локальна ідентичність, яка концентрується навколо природних ресурсів території, як правило, характеризується антропоцентричним типом екологічної свідомості деструктивного характеру. Агресивне сільське господарство, незаконний видобуток корисних копалин, забруднення навколишнього середовища означені як жорсткий вплив на екологію. В межах антропоцентричного типу виділено м'яку форму впливу на природу через рекреаційну діяльність, яка має помірно-деструктивні риси. В основі обох форм екологічної свідомості лежить маскулінність ідентичності чоловічого типу. Обґрунтовано, що представники екоцентричного типу свідомості в своїй основі опираються на нематеріальні ресурси. Територія проживання розглядається ними як цінність, що супроводжується значними емоційними зв'язками та вкоріненістю. Характер екологічної поведінки визначається особливостями місця проживання (природоохоронні зони або зони високого екологічного забруднення).

Ключові слова: локальна ідентичність, територіальна ідентифікація, антропоцентричний, екоцентричний, екологічна свідомість

The article is a theoretical overview of the problem of local identities and their level of environmental awareness depending on the criteria of territorial identification. The definition of ecological consciousness is given and its main components are listed. Territorial and territorial-motivational identification criteria are highlighted. The territorial criterion includes identification by political-administrative and landscape-geographic features. The primary sign of territorial identification for an individual is the one that carries greater value. The great significance of the natural-geographic criterion for Ukrainians is theoretically substantiated and its rapid transformation due to industrialization, as a result of which Ukraine turned into a country with a bad ecological situation, is indicated. Within the territorial and motivational criterion, the area can be considered as a resource or as a value. Local identity, which is concentrated around the natural resources of the territory, is usually characterized by an anthropocentric type of ecological consciousness of a destructive nature. Aggressive agriculture, illegal mining, environmental pollution basically defined as a severe impact on ecology. Within the limits of the anthropocentric type, a mild form of impact on nature through recreational activities, which has moderately destructive features, is highlighted. Both forms of environmental consciousness are based on the masculinity of male-type identity. It is substantiated that representatives of the ecocentric type of consciousness basically rely on intangible resources. The territory of residence is considered by them as a value accompanied by significant emotional ties and rootedness. The nature of ecological behavior is determined by the features of the place of residence (nature protection zones or zones of high environmental pollution).

Key words: local identity, territorial identification, anthropocentric, ecocentric, ecological consciousness

УДК 159

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.41.48>

Стрільчук О.В.

к. психол. н.,
науковий співробітник
Інститут соціальної та політичної
психології Національної академії
педагогічних наук України

Вступ. Актуальність вивчення проблеми формування екологічної свідомості в українців є важливою через важку екологічну ситуацію в Україні. Країна з надзвичайно багатими природними ресурсами стрімко перетворюється на територію з вкрай несприятливою екологією. Природні ресурси держави використовуються нерационально без врахування принципів сталого розвитку та спадковості поколінь. Проте будь-який регіон України має свої територіальні особливості, що зумовлюють поведінку сформованих в їх межах локальних ідентичностей. На сьогодні екологічна психологія поки перебуває на етапі теоретичного шляху свого становлення з невеликою кількістю екологічних досліджень та нечисленними еколо-

гічними рухами, що мають вигляд спонтанних ініціатив. На низькому рівні перебуває не лише екологічна свідомість громадян, а й їх поведінка екологічна поведінка та культура.

Метою даної публікації є здійснення теоретичного огляду розвитку екологічної свідомості населення України враховуючи принципи територіальної ідентифікації. Основними завданнями є визначення базових критеріїв територіальної ідентифікації; характеристика типів екологічної свідомості притаманним типам локальних ідентичностей сформованих за виділеними принципами.

Виклад основного матеріалу. Салтовський О. описує екологічну свідомість як відображення соціальних, природних та спе-

цифічних соціально-екологічних законів функціонування системи суспільство-природа, які виступають об'єктом відображення цієї форми суспільної свідомості [5, с. 106]. Теоретичним ядром екологічної свідомості автор визначає екологічну психологію [5, с. 108]. Львовичка А. зазначає, що екологічна свідомість є одним з предметів дослідження екологічної психології поряд з екологічним мисленням, поведінкою, установками як індивідів так і окремих соціальних груп [6, с. 8]. Дослідники вітчизняної екологічної психології виділяють екологічний, антропоцентричний та природоцентричний типи екологічної свідомості [3; 6]. Найбільш наближено до контексту спільноти та ідентичності феномен екологічної свідомості в розкривають Бацилева О., Пузь І. Екологічна свідомість розглядається як вищий рівень відображення природного, штучного та соціального середовища та свого внутрішнього світу, рефлексію місця та ролі людини в екологічному світі, а також саморегуляцію цього відображення [1, с. 76]. Автори вводять поняття соціоекологічної системи в центрі якої ставлять певну спільноту різного рівня організації – від мікро до макрорівня [1, с. 52]. В Основі високорозвиненої екологічної свідомості знаходиться досягнута екоідентичність зі своєю екологічною спільнотою (позитивна екоідентифікація) [1, с. 77, 88]. До компонентів екологічної свідомості автори відносять образ екологічної ситуації, образ типових рис члена екоспільноти (в очах суспільства), самообраз індивіда як члена екоспільноти (ступінь ідентифікації себе з певною екологічною спільнотою) [1, с. 85–86]. Отже, ми можемо інтерпретувати екологічну свідомість як інтегративне поняття, яке включає в себе як екологічне мислення, екологічну поведінку, екологічну мотивацію та відповідальність. Екологічна свідомість використовуватиметься як ключовий термін в екопсихологічних та екосоціальних дослідженнях. Однією із провідних теорій, яка відображає складові екологічного мислення є теорія сталого розвитку.

Рудоміно-Дусятська О. В. описуючи феномен територіальної поведінки, веде мову про соціальний контроль, де суб'єкт самостійно визначає можливості доступу інших людей на його первинну територію (матеріальне оточення людини, за яким вона визнає своє право на його облаштування) [10]. Під територіальною ідентифікацією ми розуміємо ототожнення людини себе з територіальною одиницею. Територіальна ідентифікація може відбуватися за певними критеріями: територіальним та територіально-мотиваційним. Територіальний критерій розподіляється за адміністративно-політичною ознакою (місто/село, область, регіон). Особистість може ототожнювати себе з адміністративно-територіальною одиницею,

в якій вона народилася або проживає (киянин (ка), львів'янин (ка)) або з цілим регіоном – наприклад, житель Донбасу. Другою ознакою виступає природно-географічна, згідно якої людина співвідносить себе з певною місцевістю (поліщук, подолянин, гуцул). Можливо припустити, що в процесі територіального самовизначення особистості первинним ідентифікуючим об'єктом є той, який несе для неї більше значення та цінність згідно системи її особистих поглядів та переконань. Подібність цінностей та значення стосовно певної території виступає критерієм об'єднання навколо неї певних соціальних груп, які можуть вступати у різні форми активної або пасивної взаємодії з цим простором і тим самим визначати себе як територіальна спільнота або локальна ідентичність. Варто більш детально зупинитися на критеріях територіальної ідентифікації особистості опираючись на теоретичний аналіз досліджень з цієї теми. Широкого дослідження у формуванні різноманіття локальних ідентичностей в Україні набув саме природно-географічний критерій.

Про вплив географічних чинників на формування психологічного підґрунтя функціонування українців згадував Землюк В., Кульчицький О., Рибчин І. Досліджуючи ідентичність українців Землюк В. одним із чинників її формування називає середовище проживання етносу, а саме географічний простір, ландшафт і клімат, флору, фауну, водойми тощо, тобто те, що ми могли би означити як екологічне середовище [4]. Варто зауважити, що любов до природи особливо притаманна українцям, тому ставала предметом багатьох досліджень, зокрема датованих серединою ХХ століття, коли активна урбанізація та технологічний розвиток зумовлював зміни в українській традиційній ідентичності, сконцентрованої навколо села з його патріархальними атрибутами та природотцентризмом. Такі дослідження відображені в працях Рибчина І. та Кульчицького О. Кульчицький О. вказує на те, що для певних груп, які проживають на спільній географічній території характерні подібні геопсихічні явища, які виступають для них об'єднавчим чинником [8].

Рибчин І. веде мову про психічне зараження (психічну інфекцію) геопсихічних реакцій на певні географічні ландшафти серед певної спільноти (спільне зворушення) [9, с. 9]. Тобто в інтерпретації Рибчина предметом цього зворушення є краса та унікальність природи. Аналізуючи вказані праці, можна дійти висновку, що природно-географічний чинник є невід'ємним у формуванні ідентичності тієї, чи іншої спільноти людей. Рибчин однією із соціально-психологічних характеристик жителів степу поряд з відчайдушністю (простір для пориву), відзначає схильність до меланхолії та наслідування

масових форм поведінки через одноманітність степових ландшафтів, які не дають можливості для вибору через відсутність порівняння. Натомість гірському населенню притаманний «настрій невгасимої юності та енергії». Тобто аналіз географічного чинника також може вказувати на глибинне підґрунтя у формуванні локальних ідентичностей через територіальну ідентифікацію в різних регіонах України, яке в перспективі може пояснювати подальшу екологічну обстановку, яка сформувалася у вказаних регіонах. Жителі лісостепу характеризуються як схильні до естетики та критичного мислення. Мешканцям полісся притаманна чуйність і обережність, через велику кількість лісів. Проте саме запас природного ресурсу може формувати у мешканців хибне враження їх безмежності (добування бурштину на півночі Полісся).

На роль прив'язаності до місця народження, любов до рідного краю вказує також і низка зарубіжних вчених, зокрема Devine-Wright, Castro P. [13; 13]. Fresque-Baxter J., Armitage D. досліджують як саме нематеріальні активи мешканців певного регіону можуть послугувати чинником ефективної адаптації до кліматичних змін. Серед означених авторами нематеріальних активів територіальної ідентичності, які можуть слугувати фасилітуючими чинниками до екологічної відповідальності можна виділити такі як прив'язка до місця, вкоріненість, естетична/експериментальна цінність [18]. Eakin H., R. Shelton, J. Siqueiros-Garcia L. на прикладі громад пов'язаних з водно-болотними угіддями Шочімілько в Мехіко досліджують трансформацію локальної ідентичності через екологічну втрату. За умови переживання територіальної приналежності як цінності локальна ідентичність може бути збережена за рахунок збереження самої території. Слабкі соціальні зв'язки, перекидання відповідальності за погану екологічну ситуацію веде до екологічної втрати і як наслідок втрати ідентичності [17]. Marshall N., Adger W. N., Benham C. наводять дані дослідження екологічного горя (рифової скорботи) на прикладі обезбарвлення коралів у Великому Бар'єрному Рифі, де ступінь рифового горя в місцевих мешканців значно вищий, ніж у туристів, які все ще вважають його естетично привабливим. Місцеві мешканці відчувають великий зв'язок з рифом і обезбарвлення коралів переживається ними як втрата власного благополуччя [21]. Mistry J., A. Berardi C. Tschirhart E. аналізуючи місцеві практики, які сприяють соціально-екологічній стійкості системи виділяють такі стратегії життєздатності системи як існування (раціональне забезпечення власних потреб), співіснування (здатність співіснувати з іншими ресурсозалежними спільнотами), ідеальна продуктивність (максимальне про-

дуктивне використання ресурсів, наприклад, безвідходне виробництво), гнучкість (взаємозаміна ресурсів), супротив (здатність справлятися з мінливим середовищем), адаптивність (здатність змінювати діяльність залежно від змін середовища) [22].

У більш широкій перспективі аналіз екологічного чинника на формування ментальності (ідентичності) українців проаналізували Львовичкіна А. М., Коломінський Н. І. Хоча автори звертають увагу на можливу довільність авторської інтерпретації взаємозв'язку особливостей ландшафту з соціально-психологічними характеристиками спільноти, яка там проживає, але зв'язок формування української ідентичності у тісній взаємодії з природою обґрунтовується багатьма чинниками як культурно обумовленими (мистецтво, фольклор) так і спробами наукового пояснення [7]. Роль природного чинника у формуванні української ментальності та ідентичності можна також пов'язати з повільними темпами індустріалізації та урбанізації України спричиненими історичними умовами її розвитку. Пересічний мешканець України тривалий час перебував у тісній взаємодії з природою, яку сприймав як щось сакральне. Поряд з тим парадоксальним є факт, як Україна в контексті такого ціннісного підґрунтя у ставленні до природи стрімко трансформувалася з однієї з найбагатшими ресурсами країни (водними зокрема) на зону з вкрай несприятливою екологічною обстановкою (і це не беручи до уваги Чорнобильську катастрофу). Так, Чабанюк О. М. та Боляк І.В. станом на 2019 рік наводять такі дані як кількість шкідливих викидів (80 кг на душу населення на рік), значні викиди підприємств (6,5 тон на 1 кв км на рік), проблеми з переробкою сміття (переробляється лише близько 6 % усього сміття), тривалість життя (українці в середньому живуть на 10 років менше, ніж європейці), підвищення температури на 2,9 С [12]. Найбільша кількість викидів припадає на південні та східні регіони України.

Територіальна та локальна ідентичності в екологічній сфері зазвичай розглядається дослідниками в контексті певних природоохоронних територій. В Україні налічується 5 біосферних заповідників, 19 природних заповідників та за різними даними від 49 до 55 природних парків. Особливістю природних парків є те, що в них дозволено безперешкодний доступ туристів та місцевого населення, яке там проживає. В контексті соціально-психологічних досліджень важливою є екологічна поведінка мешканців на природоохоронних територіях та ставлення до них. Якщо вести мову саме про територіальну ідентифікацію за територіально-мотиваційним критерієм, то розвиток екологічної свідомості можливий за умови того значення, яке набуває територіальна одиниця

для її жителів. Вона може виступати для них як *ресурс* (естетичний, економічний) і як *цінність*. Також можна припустити про існування соціальних груп людей, для яких територіальна ідентифікація має низький рівень когнітивного та афективного забарвлення і територія народження та проживання сприймається виключно як місце перебування з його функціональними складовими: робота, навчання тощо. Крім цього важливим є аспект побутової екологічної поведінки мешканців в межах природоохоронних територій, яку визначає або цінність самої території для особистості або її загальний рівень екологічної культури.

Варто почати з аналізу випадків екологічної поведінки мешканців території, яка виступає для них ресурсом. Davson N., Grogan K. досліджуючи низку екосистем Лаосу зазначають трансформацію чинників територіальної ідентифікації мешканців. Так, автори зазначають, що ідентифікація та цінності людей, які живуть навколо заповідних територій (Nam-Et-Phou Louey (NEPL)) швидко змінювалися через соціальні та економічні зміни. Вони тепер не ідентифікують себе як спільноти залежні від натурального господарства, а стали комерційними фермерами. Ліси перестали бути об'єднувачим фактором для людей, який носив сакральне та духовне значення (буддисти, анімісти), а більше розцінюються мешканцями як ресурс [17]. Тобто ми спостерігаємо руйнування певної форми територіальної ідентифікації, в центрі якої стояла ціннісна роль природи, натомість відбулася її трансформація в ресурсну роль. В даному випадку мова йде саме про природний ресурс території в екологічному контексті – сільське, рибне господарство, деревина, корисні копалини, коли якісь унікальні природні запаси території виступають в якості економічного ресурсу, який об'єднує навколо себе певні групи людей. Таку форму ідентифікації ми означимо як таку, де сама територія як об'єкт формування емоційних, ціннісних, духовних зв'язків із нею відіграє вторинну роль, первинним об'єднувачим чинником *виступає економічно-комерційна складова*. Такі спільнотні об'єднання можна означити «місцевий бізнес». Особливості природи і ландшафту для такої соціальної групи швидше виступають не цінністю, а цілю. Таку форму гуртування можна інтерпретувати як праобраз спільноти, яка мотивується лише матеріальним чинником і за його відсутності може припинити своє існування. Рівень екологічної самосвідомості в такого роду територіальної ідентичності не передбачає збереження ресурсів, а їх максимальне використання без урахування принципів сталого розвитку території та громади. Bonaiuto M, Carrus G., Martorella N., Bonnes M. представили дослідження одного з природоохорон-

них гірських районів Італії, де було виявлено досить сильно сформовану локальну ідентичність з високим ступенем прив'язки до цієї території (place attachment). Проте представники цієї ідентичності чинили значний супротив проти того, щоб ця територія отримала статус заповідної через значні обмеження на сільськогосподарську діяльність та туристичний бізнес [15]. Мешканці територій прилеглих до природоохоронних зон користуються своїм правом першочергово розпоряджатися природними ресурсами не задумуючись про наслідки та не дотримуючись стратегій життєздатності та відтворюваності ресурсів. Саме цим можна пояснити нелегальний видобуток корисних копалин, застосування руйнівних для чорнозему природних добрив, розприскування хімікатів від яких масово гинуть бджоли, інші тварини та птахи, що споживають хімічно оброблені рослини. Так, за даними звіту Державного заповідника «Подільські Товтри» ще за 2012 рік аграрна галузь значилась як найбільш руйнівна для екології регіону.

Hultman M., Pule P. припускають, що на даний момент домінує епоха антропоцену, що перешкоджає благополуччю планети і в центрі її стоїть екологічна маскуліність в основі якої лежить чоловіча ідентичність. Автори вводять поняття індустріальної маскуліності та маскуліності годувальника та ведуть мову про гегемонію такого типу маскуліності, яка є деструктивною та несе загрозу екологічній сфері, зокрема така гегемонія спостерігається і в сфері сільського господарства, яке має провідне економічне значення в багатьох країнах [20]. Вказану форму екологічної свідомості можна охарактеризувати як *деструктивну* в основі якої стоїть егоїстична ціннісна орієнтація стосовно використання природних ресурсів і віднести її до антропоцентричного типу. Прояви маскуліної ідентичності, які передбачають агресивну експлуатація природних ресурсів ми назвемо *жорсткою формою* впливу на екологію.

Проте експлуатація природних ресурсів може проходити і більш м'якими методами. Мова йде про рекреаційну діяльність в межах природоохоронних зон, яка наносить не такий деструктивний вплив на територію, ніж сільське господарство та промисловість. Проте, за прикладом природного парку «Подільські Товтри» та «Дністровський каньйон» місцеве населення у діяльності на цих територіях визнає пріоритет локальної ідентичності над національною, як такої, що має першочергове право розпоряджатися природними ресурсами (ми тут народилися – і це належить нам). Цим можна пояснити споживацьке ставлення до місцевості, а саме – незаконні вирубки прадавніх лісів, браконьєрство, привласнення території для незаконного будівництва

(с. Врублівці, Бакота Природний парк «Дністровський каньйон», Кам'янець-Подільська територіальна громада). Така форма екологічної свідомості є також проявом антропоцентричного типу свідомості, але є більш *помірно-деструктивною* з фемінними рисами – надати певну привабливість туристичному об'єкту, досягти його гармонізації з місцевістю.

Опираючись на приклади природоохоронних об'єктів або, навпаки, зон з екологічно забрудненістю, ми можемо спостерігати також високий рівень екологічної свідомості громадян. Проте – це переважно спонтанні громадські рухи з боку мешканців, які відносяться до території проживання більше як до цінності, ніж до ресурсу. Можемо припустити, що в очах туристів природоохоронна територія виступає в якості естетичної цінності поряд з тим, що деякі місцеві мешканці відчують глибоку вкоріненість та емоційну прив'язку до місця проживання та місця народження, екологічна зміна якого негативно відобразиться на їх локальній ідентичності. Приклад такого об'єднання виник в природному парку «Подільські Товтри» під назвою «Прибережні в горах» – де спільнота мешканців Кам'янець-Подільської ОТГ постійно влаштовує акції з прибирання сміття на території природного парку (лісах, парках, каньйонах) та пропагує їх в соціальних мережах. Метою таких рухів є популяризація екологічної культури та побутової екологічної поведінки з метою якомога ефективного збереження території. Можна також навести інший приклад формування спонтанних екологічних рухів, які спричиняються поганою екологічною ситуацією в регіоні. В такому випадку стоїть питання не просто пропагування екологічної культури як чинника збереження території, мова йде швидше про виживання території та її мешканців внаслідок надзвичайно високого рівня забруднення. Така поведінка спостерігалася в Маріуполі, де ініціативні громадяни займалися інтенсивним озелененням міста. Важливо те, що вони не змінювали місця проживання, а намагалися зберегти його, відчуваючи значні емоційні зв'язки зі своїм містом та регіоном. Таку форму екологічної свідомості можна охарактеризувати як *просвітницько-зберігаючу та таку*, яка належить до екоцентричного типу. Прикладом ефективною інтеграції громадських ініціатив з владою є Дунаєвецька та Золочівська ОТГ, де було налагоджено роботу сортувальної лінії. Як результат Дунаєвецька ОТГ позбулася 50 сміттєзвалищ. Попри такий позитивний досвід вказана форма екологічної поведінки радше є виключенням, ніж правилом.

Вказані форми екологічної поведінки мають вигляд локальних стратегій виживання місцевості, яку пропонує громада. Але їх можливо

охарактеризувати не лише як локальну ідентичність, спрямовану та фізичне оточення та первинну територію, але і як спільнотну ідентичність. Якщо виходити із визначення спільнотної ідентичності В.О. Васютинського як такої форми ідентичності, що зумовлюється потребою людини виходити за межі особистих соціальних контактів в яких вона перебуває постійно і долучатися до опосередкованої взаємодії з по-різному віддаленими від неї у просторі членами спільноти, можемо говорити про формування певної екологічної спільноти, метою якої виступає екологічна свідомість та її розвиток [2, с. 71]. Проте саме територіальна приналежність кожного з членів цієї спільноти може визначати особливості його екологічної поведінки та мотивації. Інструменти екологічної спільноти можуть сприяти розвитку екологічної свідомості в громаді, за умови набуття ширших інституціональних прав, а також більшого фінансування, як це показує зарубіжний досвід. Зокрема Berardi A., Mistry J., Tschirhart C. на прикладі захоплення прибережних зон Гвіанського щита досліджують, що інтеграція альтернативних громадських рухів корінного населення як представників локальної ідентичності та інших зацікавлених осіб може бути ефективними в забезпеченні життєздатності екосистеми Гвіанського щита за посередництва інститутів громадянського суспільства [14]. В Україні поки такі інститути мають доволі слабкий вплив, а екологічні рухи реалізуються в описаних вище спонтанних заходах просвітницько-популярного характеру.

Висновки. Отже, в результаті проведеного аналізу, нами було вказано на такі критерії територіальної ідентифікації як територіальний та територіально-мотиваційний. Серед територіальних критеріїв виділено політико-адміністративну та природно-географічну ознаки, первинність яких визначається цінністю для особистості. Розвиток екологічної свідомості залежить від територіально-мотиваційного критерію, а саме, яке значення набуває місцевість для мешканців, які на ній проживають – як цінність або як ресурс. Якщо первинним критерієм ідентифікації з регіоном виступає економічний інтерес можемо говорити про деструктивну форму екологічної свідомості, яка належить до антропоцентричного типу, а в її основі лежить матеріальна вигода від природних ресурсів. Представники економічно-орієнтованої локальної ідентичності не дотримуються принципів сталого розвитку та згубно впливають на екологічну ситуацію (агресивне сільське господарство, незаконне видобування природних копалин). Поряд з цим варто відзначити помірно-деструктивну форму екологічної свідомості, яка реалізовується в рекреаційній сфері. В основі антропоцентричного типу лежать маскуліні цінності

чоловічої ідентичності. На противагу антропоцентричній, екоцентрична спільнота в Україні не має достатньо сформованих інститутів громадянського суспільства. Представником екоцентричного типу свідомості характерні спонтанні екологічні рухи, особливості яких визначаються їх територіальною приналежністю та носять просвітницько-зберігаючий характер.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бацилева О. В., Пузь І. В. Навчально-методичний посібник з дисципліни прикладні аспекти психології. Вінниця. 2019. 195 с.
2. Васютинський В. Психологічні виміри спільноти. Монографія. Київ. 2010. 120 с.
3. Екологічна психологія: хрестоматія. За ред. Ю. М. Швабля. Київ. Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ. 2018. 224 с.
4. Землюк В. Етнопсихологічні та етнополітичні особливості ідентичності українців. Наукові записки. Випуск 34. 2007. С. 93–110.
5. Салтовський О.І. Основи соціальної екології. Курс лекцій. Київ. 1997. 168 с.
6. Львовичкіна А. М. Основи екологічної психології. Навчальний посібник. Київ. 2004. 136 с.
7. Коломінський Н. Л., А. М. Львовичкіна. Екологія як чинник формування ментальності українців. Наукові праці МАУП. Київ. 2007. вип. 2 (16) С. 167–170.
8. Кульчицький О. Риси характерології українського народу. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. К. 1995. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/encysl/eui063.htm> (відвідано 20.07.2022).
9. Рибчин І. Геопсихічні реакції і вдача українця. Мюнхен. 1966. 35 с.
10. Рудоміно-Дусятська О. В. Суб'єктно-діяльнісний підхід у рішенні психологічних проблем захисту довкілля. Режим доступу: http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2009_20_2/sb20_ch2_34.pdf (відвідано 31.07.2022).
11. Сучасні проблеми екологічної психології: життя середовище особисто-сті у психологічному вимірі: матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції. За ред. Ю.М. Швалба. Київ. 2018. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 134 с.
12. Чабанюк О. М., Боляк І. В. Екологічні проблеми в Україні та напрями їх вирішення. Режим доступу: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/31-1.pdf> (відвідано 14. 09. 2022).
13. Bailey E, Devine-Wright P, Batel S. Understanding responses to a uk high-voltage powerline proposal: The role of place and project-based social representations. *Papers on Social Representations*, (2016), 25(1).
14. Berardi, A., Mistry, J., Tschirhart, C., Bignante, E., Davis, O., Haynes, L., (2015). Applying the system viability framework for cross-scalar governance of nested social-ecological systems in the Guiana Shield, South America. *Ecology and Society*, 20(3). doi: 10.5751/es-07865-200342
15. Bonaiuto M., Carrus G., Martorella H., Bonnes M. Local identity processes and environmental attitudes in land use changes: The case of natural protected areas. *Journal of Economic Psychology* 23 (2002), 631–653.
16. Castro P. A Dynamic View of Local Knowledge and Epistemic Bonds to Place: Implications for Senses of Place and the Governance of Biodiversity Conservation. *Changing Senses of place: Navigating Global Challenges*, (2021).
17. Davson N., Grogan K. , Martin A. Environmental justice research shows the importance of social feedbacks in ecosystem service trade-offs. *Ecology and Society* (2017) 22 (3). Doi: 10.5751/ES-09481-220312
18. Eakin, H., R. Shelton, J. Siqueiros-Garcia, L. Charli-Joseph, and D. Manuel-Navarrete. 2019. Loss and social-ecological transformation: pathways of change in Xochimilco, Mexico. *Ecology and Society* 24(3):15. <https://doi.org/10.5751/ES-11030-240315>
19. Fresque-Baxter, J. A., Armitage, D. (2012). Place identity and climate change adaptation: a synthesis and framework for understanding. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 3(3), 251–266. doi:10.1002/wcc.164. <https://doi.org/10.1002/wcc.164>
20. Hultman M., Pule P. Ecological masculinities: a response to societal crises of our time. *POPULATION*, (2020), 23(2). Doi: 10.19181/population.2020.23.2.6
21. Marshall, N., Adger, W. N., Benham, C., Brown, K., I Curnock, M., Gurney, G. G., Thiault, L. (2019). Reef Grief: investigating the relationship between place meanings and place change on the Great Barrier Reef, Australia. *Sustainability Science*, 14 579–587 (2019). doi:10.1007/s11625-019-00666-z
22. Mistry, J., A. Berardi, C. Tschirhart, E. Bignante, L. Haynes, R. Benjamin, G. Albert, R. Xavier, B. Robertson, O. Davis, D. Jafferally, and G. De Ville. 2016. Community owned solutions: identifying local best practices for social-ecological sustainability. *Ecology and Society* 21(2):42. <http://dx.doi.org/10.5751/ES-08496-210242>